

Název: Pentatonická stupnice, tónina starověké Číny, její historie a použití ve waldorfské pedagogice pro výchovu předškolního a mladšího školního věku.

Autor: Jana Konvalinková MgA.

**Pracoviště: UJEP, PF, Katedra hudební výchovy – Ústí nad Labem
TUL, FPHP, Katedra primárního vzdělávání – Liberec**

Souhrn:

Waldorfská pedagogika doporučuje učitel, aby pro období předškolního a mladšího školního věku používal v hudební výchově i výchově obecně pentatonicou stupnici.

Z jakého důvodu je doporučována pro tuto věkovou hranici právě pentatonická stupnice a jak si s tímto fenoménem waldorfské pedagogiky má poradit učitel. Podívejme se také na historii vzniku této tóniny ve starověké Číně.

Klíčová slova: pentatonická stupnice, waldorfská pedagogika

Souhrn (anglický jazyk):

Waldorf pedagogy recommends the teachers to use pentatonic scale both in education and in musical lessons for pre-school and younger school age children. The reasons for using pentatonic scale just for this age group and how is the teacher to cope with this phenomena of Waldorf's pedagogy. Take a look at its genesis in ancient China too.

Klíčová slova (anglický jazyk): pentatonic scale, Waldorf pedagogy

Waldorfská pedagogika v souvislosti s vývojovými stádii dítěte hovoří o pentatonické stupnici jako o vhodné tónové škále pro dítě prvního sedmiletí a pro první dvě třídy základní školní docházky. Vychází z toho, že dítě se pohybuje v jakési snové krajině, kde prožitek okolního světa je prolínán fantazijním světem a tvoří spolu jednotu. Pro dítě tohoto období může jakýkoliv předmět být buď reálný nebo se

proměňuje v nesčíslné množství možností podle vnitřního obrazu duše. Waldorfská pedagogika považuje podporování těchto vnitřních obrazů za sílu, o kterou by žádné dítě nemělo být ochuzeno (v této souvislosti je rodičům mateřských i základních waldorfských škol doporučováno, že vyprávění, čtení pohádek a spoluprožívání reálného života je v tomto období nepostradatelnou devízou pro rozvoj dítěte a že by jí měla být podřízena částečná nebo úplná anulace televize, videí a počítače v rodině). Vnitřní aktivita dítěte se rozvíjí ve výstavbě obrazů a představ. Dítě se rádo otevírá slovu svého okolí. Cítí se přitahováno k člověku, který maluje slovy myšlenkové obrazy, chce aby se mu vyprávělo o světě, k čemu co slouží, hlubokou a důležitou studnicí jsou pohádky, později v druhé třídě bajka a legenda, ale i učební látka se má proměnit v příběh. Pentatonická stupnice, která nemá pevné zakotvení v základním tónu a neváže se na jasný závěr, může plynout a podporovat snivě fantazijní náladu vhodnou pro toto vývojové období. Je z hudebního světa nepostradatelným pomocníkem a průvodcem. Snová nálada pentatoniky dává dítěti prostor pro fantazii, vytváření vlastních živých obrazů duše, připomíná stav před jejich narozením, uklidňuje a léčí. Dítě tohoto věku ještě nepociťuje nutnost jasně a přesně organizace a diferenciaci skutečného a snově fantazijního. Se stejnou lehkostí se spojuje s okolním světem a hned zas s pohádkovými bytostmi. Důležitost tohoto prožitku je reprezentované pohádkou, bajkou, legendou, v hudbě pentatonickou stupnicí a ve výtvarném projevu nořením se do světa základních barev tzv. mokrou technikou bez vazby na ohraničenou formu. To je potrava pro vývojové období dítěte mladšího školního věku a prvních dvou tříd základní školy. Urychlení této vývojové fáze a snaha po zakotvení základního tónu v diatonice může vést k přetržení snově fantazijního vnímání světa, v kterém vnímá dítě okolní svět spolu se světem příběhu ještě jako jeden barevný, blažený celek, tak důležitý pro rozvoj pohyblivosti a mnohotvárnosti dětské duše. Už nikdy později se dítě k této kvalitě lidského vývoje nemůže vrátit. Ukažme si to stručně na vývojových fázích dítěte, tak jak je pro waldorfskou pedagogiku rozčlenil Rudolf Steiner.

Waldorfská pedagogika vychází z poznatků antroposofie Rudolfa Steinera, kde v tělesně- duchovním vývoji člověka nepůsobí jenom determinace genetická, ale i tzv. biografická determinace, která se projevuje jako nejhlubší bytostné jádro v našem vědomí prostřednictvím individuálního „Já jsem“. Duchovní kvalita vlastního „Já jsem“ člověka je spojena s impulsy fyzického a tělesného světa, které vycházejí

z dědičnosti. Lidská duše je spojujícím článkem hmotné tělesné stránky a duchovní podstaty „Já“. S třemi články lidské bytosti, tělem, duší a duchem pracuje i waldorfská pedagogika, která staví na názoru, že pro společnost schopní, chytří a zdatní jedinci vyrůstají z těch pedagogických cílů, které ve svých edukativních záměrech vycházejí z existence těla, duše a ducha.

Waldorfská pedagogika a vývojové fáze dítěte:

Rudolf Steiner rozčlenil vývoj člověka do sedmiletých period, která mají svůj specifický charakter. Jednotlivé vývojové fáze mají ještě svoje vnitřní členění. Z hlediska pedagogického nás budou zajímat první tři sedmiletí:

0 – 7 let

Rozvíjí se fyzické tělo, změny jsou rychlé a zřetelné, buduje se řeč, citění a vůle, důležitá je nápodoba, rytmus, tvoří se základ fyzické konstituce a zdravotní kondice. Dítě napodobuje a tím si tvoří základy myšlení o světě. Důvěřuje autoritám, potřebuje příklad dospělého

a okolí. Snivý pohled na svět je nesen vzájemným prolínáním skutečnosti a fantazie. Základní motto: „ Svět je dobrý.“

7 – 14 let

Rozvíjí se tzv. éterné tělo. Toto sedmiletí ještě vnitřně rozděleno – 9.rok., 12rok a puberta.

Pro zdravý rozvoj dítěte je důležité spojení myšlení , citění a vůle. Nezastupitelné místo zde má tvořivé uchopování, umělecké činnost. Vše co se poznává se má umělecky a tvořivě prožít

Základní motto: „ Svět je krásný.“

14 – 21 let

Rozvíjí se astrální tělo, důraz je kladen na myšlení, vlastní úsudek, spojování pojmů. Rukodělné a praktické činnosti slouží pro osvojování poznaného. Naplňuje se nutnost smysluplné činnosti. Období je charakterizované hledáním ideálů, vlastního

místa ve skupině, společnosti, kde nezastupitelné místo má umělecké činnosti pro zpracovávání prožitků a vývoje astrálního těla.

Základní motto: „ Svět je pravdivý.“

Vývojové fáze dítěte a plán učiva waldorfských škol s ohledem na hudební výchovu

1. – 5. třída

1.třída

Hravý, snivý svět, kde ústředním tématem je pohádka – působení pomocí obrazu, zvuku, pohybu. Dostatek času je věnován na poznání písmen – úcta k jazyku a slovu, zvukomalebnému prožívání hlásek , slov, říkadel. Stejně jako písmeno má i každé číslo svůj samostatný příběh –niterný vztah ke kosmickým zákonitostem (jedna Země, jedno Slunce, jedna matka, jeden otec, dvě ruce, nohy, uši, oči atd.). Zavedena je výuka dvou cizích jazyků, kde se vychází z nápodoby, aktivity ve výtvarné výchově nejsou vázány na formu, mokrá technika umožňuje prožitek základních barev. Ruční práce – pletení je zaměřené na jemnou motoriku, která rozvíjí myšlení a posiluje vůli.

Hudební prvek prostupuje veškerou výuku. Pentatonická stupnice a volný rytmus jsou v přímém vztahu k volnému dechu . Nedoporučuje se pevný např. pochodový rytmus, protože u dítěte není ještě ustálen poměr dechu a tepu (u dospělého přijdou na jeden dech čtyři tehy). K ustálení poměru dochází až na přelomu 9. - 10. roku. Tónovým centrem je tón a1 – sluneční tón. Od něj se rozvíjí hlasový i nástrojový rozsah od d1 po e2. Pentatonická flétna je považována za nástroj vedoucí ke správnému zpěvu díky nutné regulaci dechového proudu. Hra na tuto flétnu rozvíjí motorické schopnosti, umožňuje svobodné vyjádření, díky tomu, že pentatonická stupnice není vázána na základní tón. Hrou na flétnu se otevírá každý den, týdenní rytmus pohádek otevírá prostor ke zvukomalbě. Prožívání ročních období je doprovázeno písněmi, které jsou vázané na pohyb a vyjádření nálady. Důležitou pedagogickou zásadou je nápodoba a obraznost. Hudební činnosti by měly být doprovázeny vyprávěním pohádek a příběhů. Učitel by měl dbát na krásný tón, neboť dítě ho neustále napodobuje. Dítě se učí vnímat vnitřní kvalitu a barvu tónů, vše má být krásné, barevné, příjemné.

2.třída

Jde o pokračování stejného vývojového úseku. Tématem ročníku jsou bajky a příběhy ze života svatých, tvoří dualitu mezi dobrem a zlem. Bajky na příbězích zvířat zobrazují hraniční projevy lidské přirozenosti (lakota, lstivost, závist), legendy vyjadřují obraz člověka, který je schopen překročit dualitu a v touze konat dobro. Stručná a jasná řeč bajek vyvolá nejprve údiv, vytváří se však tím prostor k přemýšlení. Ruční práce pokračují v pletení ve výrobě předmětů, které mají praktické využití (obal na flétnu atd.), výroba pletených zvířátek k tématu bajek, barvy ve výtvarné výchově se setkávají a mísí, opět bez vázání na pevnou formu. V matematice je čas na násobky, které jsou procvičovány s pohybem. V matematických úkonech jako je sčítání a odčítání se vychází z celku ($10 = 5+5$, $10 = 20-10$, $10 = 2+8$ atd.).

V českém jazyce se po velkých tiskacích písmenech píše malými tiskacími, tvoří se věty vázané na příběhy bajek, v jazykolamech a slovních říkadlech se prožívají zvuky hlásek.

Metodicky se výuka hudební výchovy ve druhé třídě příliš neliší od třídy první. Jde o pokračování stejného vývojového úseku. Obsahově jsou písně orientovány na přírodní motivy, na roční období a části dne, rozšiřuje se repertoár a dochází také ke zvětšení rozsahu. Hlavní slovo má stále melos a pentatonický mód. Hra na nástroje – flétny, harfy, liry, Orffovy nástroje umožňuje instrumentální práce ve skupinách, kde v návaznosti na bajky vznikají rytmicko-melodické rozhovory vyjadřující různé nálady.

3.třída

Zlom ve vývoji dítěte – nový svět. Přichází první vývojová krize. Dítě opouští snivě imaginativní svět a prožívá oddělení od okolního světa. Začíná si více všimnout sebe sama a jeho vnitřní otázkou je: „Kde jsou mosty mezi mnou a světem.“

Mosty : Spojení s božským světem, kde Starý zákon dává jistotu, řád, jasná a přísná pravidla - příběhy o stvoření světa, biblické příběhy. Pozemská rovina bytí člověk na zemi má také řád – práce na poli, řemesla, stavba domu, míry, váhy, jízdní řády, mapy, slovní druhy, řády čísel - desítky, stovky, tisíce. Děti v tomto roce připraví pole, zasejí obilí, sklídí, umlátí a upečou chleba. Oporu mají hledat v jasném řádu a pravidelnosti.

V hudbě je to čas na notopis a poznávání rytmu. Objevuje se nutnost základního tónu, který přináší pocit jistoty, uzemnění, dává pevný základ začátku a konce. Z tónin jsou to církevní tóniny, se specifickými jasně rozlišitelnými módy. Důležitá je jistá objektivita těchto tónin, kde nic není ještě vázáno na citové zabarvení dur a moll. Rytmus je řád. Vnitřní vědomí

„Jsem sám“ vynahradit souborovou hrou, střídáním skupin. Pentatonická flétna je nahrazena sopránovou a altovou zobcovou flétnou.

4.třída

Mýtus slovanský a nordický má vyvolat v dítěti pohyblivý obraz, kde praobrazy vzniku světa jsou si velmi podobné, ale každá kultura si vytváří svoje vlastní. Svět v pohybu a metamorfóze je podpořen poznáváním rostlin a zvířat. Nyní přichází ideální chvíle na cvičení vůle – pletení ponožek čtyřmi jehlicemi, zlomky, časování sloves, pokračování procvičování vyjmenovaných slov.

V hudbě je reprezentantem vůle rytmus, který v množství rytmických cvičení má prim. Střídání třídobého a dvoudobého metra, rytmické kánony, hádanky, hry, zápis rytmu, ali to je to, co dítě v této době potřebuje. Začíná vědomé učení hry na nástroj zacílené na prstová a technická cvičení. Nic už se nezíská nápodobou a přehráváním celků, to pozbývá smysl. Dítě touží pracovat na konkrétních úkolech a částech (ne náhodou to bývá čas prvních krizí žáků ZUŠ, kde by práce na chybě a rozvoj techniky přinesl mnohem více než přehrávání celých skladeb). Církevní tóniny s polyfonním vedením hlasů, souborová hra, kde si skupiny odpovídají a naslouchají, dudácká kvinta, improvizace v dórské tónině, síla tutti a sóla, kánony to je hudební svět 4.třídy. Z psychologického hlediska je potřeba zamezit osamocení.

5.třída

Po krizi přichází radostné přiznání světa doprovázené chutí poznávat. Dítě se vydává na dobrodružnou cestu do starověku - Indie, Persie, Egypt, Řecko a hledá krásu a vyváženost.

Radost, čerstvost, otevřenost, která má svou paralelu v ideálech řecké kultury je dovršena pořádáním olympijských her, kultivací těla i ducha (védy, epos o Gilgamešovi, řecká filozofie, platónská tělesa).

Hlavním tématem hudební výchovy jsou intervaly, jejich vzájemné vztahy, přesný zápis rytmu a not. Ve vícehlase je zájem obrácen na paralelní kvinty, kvarty, oktávy.

V souvislosti s intervaly přichází prožitek tercie a sexty. Zpívání v třídním sboru, střídání instrumentálních a vokálních částí, souměrnost, soulad a krása a ochota pro ideál krásy hodně pracovat.

Tato nálada 5.třídy bude už brzy vystřídána počátkem složitějšího období, které přichází v průběhu 6.třídy a vrcholí nástupem puberty v 7. a 8. ročníku. Dokořán otevřené oči, růžové tváře vystřídají síly stahující se dovnitř – bledost, vyhýbavý pohled, pro které bude v dalších ročnících důležité plně rozvinout náladu dur a moll spojenou s kvintovým kruhem a charakterem tónin. Pomocí a mostem zde budou fyzikální zákony, geografie, chemie ale i nelehké osudy skladatelů, vědců a cestovatelů. Intenzivní prožívání dur – moll nálady.

Z uvedeného jasně vyplývá zřetelný a pro dítě obtížný zlom v období okolo 9. roku, kdy přichází o snově fantazijní kvality a vnímá se již odtrženě od celku. Tato vývojová etapa je stejně důležitá jako fáze předešlá a pomáhá v dítěti pomalu rozvíjet síly vlastní individuality, které se dovrší dobudováním všech článků lidské bytosti v 21 letech.

Vraťme se však k tématu pentatoniky. Ta na waldorfských školách vychází z původního čínského typu, představuje pentatoniku bez latentní harmonizace jako předstupeň pozdější heptatoniky. Učitel by ji v žádném případě neměl vnímat jako diatonickou stupnici s vynechaným 4. a 7. stupněm. Vychází ze středového tzv. slunečního tónu a1 a postupuje kvintovými kroky nahoru i dolů. Vznikne tak řada d, e, g, a, h, d, v které jsou laděné pentatonické flétny, lyry, kantely, kdy hra na tyto nástroje vytváří klidnou náladu, zážitek, že i prostor třídy může být naplněn kosmicko- zemskými souvislostmi. V první a druhé třídě waldorfských škol všechny děti otvírají den společnou průpovědí a aktivitami, které se váží k charakteru toho kterého dne, dále pak hrou na pentatonickou zobcovou flétnu, která je považována za nástroj vedoucí ke správnému zpěvu díky nutné regulaci dechového proudu. Hra na zobcovou flétnu také rozvíjí motorické schopnosti. V žádném případě se zde nejedná o pojetí pentatoniky prezentované Českou Orffovou školou I. Hurníka a P. Ebena. Ani Carl Orff nevycházel z přesvědčení, že práce s pentatonikou je vázána na vývojovou etapu dítěte. Pro

C. Orffa se stala ideálním stavebním kamenem pro improvizaci, souborovou hru a sborový zpěv s pevně stanoveným rytmem a metrem. Výše už bylo uvedeno, že díky neustálenému poměru dechu a tepu, ke kterému dochází až s devátým rokem, by

waldorfský učitel neměl vázat pentatoniku na pevný rytmus. Písně či zvukomalebné plochy tedy nejsou vázané na základní tón ani na metroritmické uspořádání. Jsou jakoby zavěšené v prostoru.

Starověká Čína má vznik tónů opředený mýtickými příběhy, v kterých nejsou jednotlivé tóny vnímány samostatně, ale přicházejí z božského světa skrze postavení planet a Bohů, kteří vládou proměnlivosti Země v podobě živlů, barev, rostlin, zvířat, lidských temperamentů, smyslů apod. Tonální symbolika tvořila jednotu s kosmicko-zemským prostorem a tak byla

i vnímána. V žádném případě se nejednalo o uměle zapsané souvislosti. Pro získání přístupu k níže uvedeným souvztažnostem, nelze tyto pouze staticky registrovat, nýbrž ve smyslu starověké Číny klást otázku: „ Co mi každá oblast světa přináší, co uvnitř mě má s touto oblastí co do činění, jak se mám chovat, abych odpovídal jejím účinkům a přiměl je k nejvyššímu možnému rozvinutí.“

Dříve než uvedeme charakteristiky jednotlivých tónů připomeneme jednu zajímavost, že i starověká Čína, stejně jako pozdější antické Řecko měli za mýtický nástroj citeru – lyru a bambusovou píšťalu.

Ladění nejstaršího a nejúctyhodnějšího čínského strunného nástroje, citery K'in, připisované již prapůvodnímu císaři Fo Himu (Fo Hi), věrně odráží v počtu strun a ladění vývoj pentatoniky. Celý nástroj je ve své podstatě symbolický, představuje mnohotvárné spojení nebes a Země. Horní deska je klenutá, stejně jako nebesa, dno rovné a čtyřúhelníkové, stejně jako Země. Nástroj má hlavu, cop, rty, chodidla, břicho, záda, boky a ramena. Nejnižší struna se jmenuje Dračí jezero , nejvyšší struna se jmenuje jezero ptáka Huang. Zprvu měla citera pět strun stočených z hedvábných vláken, které odpovídaly pěti stavům proměny vody, ohně, dřeva, kovu a země.

Charakteristika pěti základních tónů podle planet, stavu proměny, číslice, povětrí, části těla, masité stravy, rostlinné stravy, daru oběti, druhu zvířete, duchů:

Tschí (D)

Mars

oheň

2

horký

vlasý

kuřecí maso

fazole

plíce

opeřená zvířata

Duch ohniště

Küo (H)

Jupiter

dřevo

3

vlhký

svaly

ovčí maso

pšenice

slezina

šupinatá zvířata

Duchové dveří

Kuang (G)

Saturn

zem

5

rovnoměrný

maso

hovězí maso

jáhly

 srdce

nesrstnatá zvířata

Duch impluvia

Schang (A)

Venuše

kov

4

suchý

kosti

psí maso

sezam

 játra

srstnatá zvířata

Duch brány

Yü (E)

Merkur

Voda

1

studený

pokožka

vepřové maso

jáhly

ledviny

měkkýši

Duch cesty

Charakteristika pěti základních tónů podle denní doby, stáří, temperamentu, povahy, ctnosti, smyslové orientace, barvy, chuti, zápachu:

Tschi (D)

poledne
jinoch
veselá
otevřená
vhodnost
vidění
červená
hořká
páchnoucí kouřem

Küo (H)

ráno
dítě
prudký
bezstarostný
náklonnost
čichání
zelená (modrá)
kyselý
bujný

Kuang (G)

den
člověk
činný
rozumný
věrnost
hmatání
žlutá
sladký
vonící

Schang (A)

večer
muž
rozvážný
pátravě rozjímající
spravedlnost
chutnání
bílá
ostrý
kovový

Yü (E)

noc
stařec
plný starostí
živý v duchu
moudrost
slyšení
černá
slaná
zatuchlý

Charakteristika pěti tónů podle světových stran:

	Tschi (D) Jih	
Küo (H) Východ	Kuang (G) Střed	Schang (A) Západ
	Yü (E) Sever	

Můžeme namítnout, že dítě dnešního světa, i kdyby nechtělo, je obkloповáno hudbou postavenou na diatonickém základě a že i lidová píseň evropského kontextu není vázána na pentatoniku. Zde je možné vzpomenou slova Rudolfa Steinera, ale i Marie Montessori o vhodnosti podnětů pro ten či onen věk dítěte, který by měl být naplněn. Pentatonika je schopna zprostředkovat určité zákonitosti makrokosmu a mikrokosmu, v kterých dítě tohoto věkového období ještě žije a narušení tohoto vývoje vede k předčasné emancipaci, k urychlení vývoje. Vždyť všechny starodávné kultury vnímaly hudbu jako dar seslaný od Bohů a tóny dávaly do souvislosti jak s planetami, tak s živly, ale i mravností člověka, která se právě prostřednictvím tónů a hudby měla rozvíjet.

Pentatonická stupnice v rukou pedagoga představuje veliký poklad. Učitel nemusí být hudebním znalcem, má však k dispozici tóny d e g a h (d), které může volně řadit jak mu dá cit, nálada i zkušenost. Nejsnazší cesta k volné hře vede přes použití pentatonické lyry, kde něha, tlumenost zvuku a pět strun nástroje vytvářejí prostor i pro nezkušeného hudebníka i hráče. Stačí pak vytvořit nebo převzít říkadlo, verš a písnička je na světě. Nebude typickou písničkou s pevným zakotvením v základním tónu, ale bude plout na vlnách dětské duše a napájet jí životadárným zdrojem. Waldorfská pedagogika předpokládá, že stadii, kterými prošlo celé lidstvo, prochází ve své bibliografii také každý jednotlivý člověk. Tato stadia můžeme vypořadovat jak ve vývoji hudby, tak je vtisknou do životních etap každého jedince. Stojí za to o to usilovat.

Literatura

1. Pfrogner, H.: Lebendige Tonwelt, München, Langen Müller, 1981
2. Steiner, R.: Das Wesen des musikalischen, Dornach, Rudolf Steiner – Nachlassverwaltung, 1969
3. Steiner, R.: Výchova dítěte a metodika vyučování, Praha, Baltazar, 1993, ISBN 80-900307-9-3
4. Lievegoed, B.C.J.: Vývojové fáze dítěte, Praha, Baltazar, 1991, ISBN 80-900307-7-7
5. Sleigh, J.: Rodičovský průvodce dospíváním, Olomouc, Fabula, 2008, ISBN 978-80-86600-49-9

Kontaktní adresa:

Jana Konvalinková, MgA., Katedra primárního vzdělávání, FPHP, TU Liberec,
Studentská 2, 460 01 Liberec I, 485354439, jana.konvalinkova@tul.cz
Katedra hudební výchovy, PF UJEP v Ústí nad Labem, České mládeže 8, 400 96
Ústí n. L.